

СЕМАНТИКА ПЕЙОРАТИВНОСТІ В РОСІЙСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ ПРИКАМ'Я

Мацегора І. Л., Курилова Ю. Р.

ВСТУП

Лексика найбільш чутлива до змін, що відбуваються в мові. Чим інтенсивніше зміни в різноманітних сферах суспільного життя тієї чи іншої країни, тим інтенсивніше змінюється лексика на кожному етапі її становлення. Найбільш яскраво ці зміни відображені в словниковому складі різних форм існування національної мови. Система понять, закріплена в лексиці російської мови, а також емоційно-оцінні властивості слів знаходяться в тісному зв'язку з інтелектуальним, моральним, соціально-економічним розвитком суспільства.

Проблема явища оцінки здавна привертала увагу дослідників у багатьох галузях людського спілкування. Жодне поняття не знаходить у мові такого розмаїття класифікацій, таких різнохарактерних підходів до аналізу, такої безлічі інтерпретації і такої блискучої плеяди дослідників у історії лінгвістичних вчень від античності до сучасності, як оцінка¹.

Оцінна мовна діяльність людини описана в численних і багатопланових дослідницьких роботах. Дослідники по-різному підходять до визначення сутності поняття «оцінка» у філософському, логічному, психологічному й лінгвістичному планах. Це зумовлене складністю процесу породження оцінки, під час якого те або інше явище повинне бути не тільки сприйняте, але й зіставлене з існуючою моделлю світу або з особливими уявленнями людини, які відображені через розумову сферу й сферу її почуттів.

Оцінка – одне з «найантропоцентричних» явищ, тому що оцінка являє собою відображення реальної дійсності «у дзеркалі суб'єктивної модальності». Крім того, в оцінці формується ціннісна картина світу, що у свою чергу визначає сприйняття людиною

¹ Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. Проблемы структурной лингвистики. Москва: Наука, 1982. 339 с.

навколишнього світу й міжособистісні стосунки. На думку Л.А. Сергеевої, оцінка являє собою «результат виявлення особливого, ціннісного відношення суб'єкта до об'єкта, специфіку якого становить свідомо цілеспрямованість, що полягає в наявності певної позиції суб'єкта, яка детермінує характер даного ставлення, тобто певних «точок зору», з яких провадиться оцінка»².

Семантика оцінного оператора, або семантика «добра», обговорювалася в роботах філософів, починаючи з античних часів. При цьому було висунуто безліч гіпотез про значення або значення «добра», в яких віддзеркалювалися загальнофілософські концепції авторів. Уявлення про «добро» у філософських концепціях зв'язується з етичним сприйняттям, з поняттями моралі й моральних критеріїв. Тому оцінні значення досліджуються насамперед у роботах з етики. У них розглядається, зокрема, семантика оцінних слів.

Аналіз аксіологічних та деонтичних понять і їх визначення в працях філософів зближається з аналізом і визначенням значення відповідних слів у лінгвістичній і лексикографічній практиці. Є подібність і в методах аналізу, які використовуються філософами й лінгвістами. Тому вважаємо можливим залучити до розгляду семантики оцінних слів спостереження й міркування філософів і логіків, які не ввійшли в лінгвістичний ужиток.

Метою даної статті є виявлення та опис лексико-семантичних полів, що мають пейоративну конотацію в російських говорах Прикам'я. Для досягнення цієї мети на різних етапах проведеного дослідження були використані: описовий метод, прийоми класифікації та диференціації, метод компонентного аналізу, метод суцільної вибірки.

1. Пейоративна лексика в системі національної мови

Пейоративна лексика займає невелику частину у величезному просторі аксіологічних механізмів. Пейоративи подібні до хамелеонів, оскільки теж можуть змінювати своє забарвлення і висловлювати різні відтінки почуттів та їхній ступінь. Якщо в тексті наявний пейоратив, то там найчастіше можна зустріти насмішку, іронію, сарказм, обурення, гнів, загрозу, невдоволення і розчарування.

² Сергеева Л.А. Проблемы оценочной семантики. Москва : Изд-во МГОУ, 2005. 140 с.

Поняття «пейорація» в лінгвістиці досліджується як у широкому, так і у вузькому сенсах. З одного боку, воно синонімічно до негативності. Так, В.Д. Девкін характеризує механізм пейорації в досить широкому сенсі. На його думку, дані явища слід розглядати зі стилістичної, загально ціннісної і персонологічної позицій³.

Однозначному виділенню шару пейоративної лексики заважає відсутність її загальноприйнятого маркування в словниках. Достовірним лексикографічним критерієм пейоративності багато вчених визнає наявність певних словникових позначок³.

Визначають пейоративи як лексичні одиниці зі значенням несхвалення, зневажливості, презирливості, знехтування, що виражають критику, осуд, несхвалення представникам соціуму, чия поведінка, вчинки або особистісні якості висловлюють явне відхилення від моральних, соціальних і етичних норм, прийнятих у даному суспільстві. Відхилення також можуть проявлятися в девіантній поведінці, яка порушує суспільний спокій і суспільні правила, прийняті в даному суспільстві, що може нанести етичну, моральну або фізичну шкоду представникам даного соціуму.

Грунтуючись на вищесказаному, можна вважати правомірним і визначати й розглядати пейоративність як лінгвістичну категорію, яка доповнює соціологічний складник, що проявляється в ознаці пейоративності, а саме у визначенні центру категорії пейоративності як максимального відхилення від морально-етичних норм або від норм соціальної поведінки. Дане відхилення можна визначити як антинорму, вважаючи її центром категорії пейоративності.

Належність пейоративності до даної категорії, з одного боку, передбачає, а з іншого боку, зумовлює можливість існування в мові різних форм, засобів і прийомів вираження пейоративного значення. Інакше кажучи, пейоративність може виражатися одиницями мови на різних рівнях, у тому числі на фразеологічному⁴.

³ Девкін В.Д. Этическая и персональная характеристика разговорной речи: вопросы строя немецкой речи. Владимир : Перспектива, 1996. 125 с.

⁴ Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. Проблемы структурной лингвистики. Москва: Наука, 1982. 339 с.

2. Лексико-семантичне поле і його характеристики

Лексичний рівень мови організований складними співвідношеннями лексико-семантичних полів, як суміжних, так і пересічних, супідрядних.

За сучасними філологічними визначеннями, лексико-семантичне поле – це сукупність лексем, що позначають певне поняття в широкому сенсі цього слова, що включають до свого складу слова різних частин мови. Лексико-семантичне поле характеризується низкою ознак системності як у синхронному плані (семантична співвідносність лексем, «що ділять» поле між собою, наявність гіпонімів і гіперонімів), так і в генетично-діахронічному плані (певний набір неодноразово реалізованих мотиваційних моделей, повторюваність словотворчих моделей, повторюваність етимологічних гнізд, що породжують лексику поля)⁵.

У роботах, присвячених вивченню цього питання, поле розглядається на основі матеріалів індоєвропейських мов. Уявлення про лексику як про різноманітний, багатоаспектний і водночас цілісний системний об'єкт пояснює можливість побудови різних, але взаємопов'язаних її підсистем.

Дослідження лексичної системи мови проводиться зазвичай у формі виявлення лексичних угруповань різноманітного типу й обсягу, а також встановлення їхніх відносин один з одним. Пошуки шляхів вивчення системних зв'язків лексичного складу призвели до виникнення теорії семантичного поля.

У сучасній лінгвістиці, як вітчизняній, так і зарубіжній, спостерігається різноманіття теоретичних концепцій і методологічних підходів у вивченні поля. Теорія поля охоплює безліч точок зору, що являють собою досить широкі варіанти загальної ідеї – ідеї семантичного зв'язку слів один з одним у мові. Теорія поля виявилася результативною тому, що в понятті «поле» лінгвістам вдалося реалізувати ідею про наявність деякої структурної величини, яка об'єднує лексику в лексико-семантичну систему, де кожна лексема виявляє цю величину як домінуючу сему лексичного значення.

Лексико-семантичне поле – поняття досить ємне. У ньому перехрещуються головні проблеми лексикології – проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвідношення слова і

⁵ Васильєв Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 105-113.

поняття. Вирішення завдань, пов'язаних із семантичними полями в лексиці, дозволяє по-новому висвітлювати зазначені проблеми⁶.

Лексико-семантичне поле як лінгвістична одиниця бере свій початок у ХІХ столітті, коли також починає розвиватися лексикографія і риторична традиція. Тоді ж з'являються роботи Мішеля Бреалья, французького лінгвіста й історика, який вперше ввів термін «семантика», розуміючи його, проте, в дусі часу як чисто діяхронічну область досліджень, тобто як аналіз історичних змін значення слів⁷. Однак у лінгвістиці ідея дослідження лексики за семантичними (понятійними) полями пов'язується з іменем Й. Тріра. Під понятійним семантичним полем Й. Трір розуміє передусім структуру певної сфери або кола понять. Понятійному полю відповідає в мові лексичне поле, яке виокремлюється зі словникового складу, будучи співвіднесеним з яким-небудь понятійним полем⁸.

У семантичній теорії Тріра передбачається паралелізм між планом понятійного змісту, який представлений понятійним (семантичним) полем, і планом мовного вираження, представленим словесним полем. Перш за все Й. Тріра цікавило: що може бути взято за основу в разі виокремлення певної сукупності слів із загального лексикону? Таким критерієм, як йому здавалося, може слугувати наявність загальних значень у даної групи слів. Однак термін «семантичне поле» для Й. Тріра був метафорою, але такою метафорою, за якою стоїть певний спосіб його аналізу⁹.

До концепції Й. Тріра близька концепція словесних полів Й.Л. Вайсгербера, який вважає значення слова не самостійною одиницею, а його суто реляційним структурним компонентом. Словесні поля Вайсгербер поділяє на одношарові й багатшарові. Членування одношарових полів зумовлено якоюсь однією точкою зору, воно спирається на якусь одну ознаку, аспект. Членування ж багатшарових полів спирається на різні точки зору, але при цьому

⁶ Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля. Филологические науки. 1982. № 1. С. 57–68.

⁷ цит. за: Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 105–113.

⁸ цит. за: Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 108.

⁹ цит. за: Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 106.

виділяється опорне «ядерне» значення¹⁰. Для Й. Тріра і Й.Л. Вайсгербера характерна інтерпретація семантичного поля як парадигматичної категорії. Головна ідея цієї семантичної концепції полягає в тому, що значення слова не може бути адекватно описано без звернення до лексичних одиниць, що входять до того ж семантичного поля. Значення слова розглядається як функція від його семантичних відносин з іншими членами поля. Поняття семантичного поля набуло великого поширення, кількість конкретних досліджень постійно зростає, до теорії поля вносяться доповнення й уточнення.

Теорія поля все більше пов'язується з певною класифікаційною системою словникового складу, який поділяється на впорядковані відносно один одного великі й малі групи. Поняття семантичного поля (далі – СП) відноситься до основних понять сучасної лексичної семантики. Дане визначення концентрує в собі головні проблеми лексичної семантики і визначає їх розгляд з позиції системного підходу. Під час опису поля різні типи відносин між словами аналізуються не ізольовано, а в загальній системі всіх лексико-семантичних зв'язків. Проте семантичне поле залишається найменш дослідженою одиницею лексики. Дотепер у мовознавстві не визначені стійкі межі застосування терміна СП. Ним часто позначаються різні об'єднання слів. У багатьох дослідженнях обсяг поняття поля виявляється невизначено широким або, навпаки, дуже вузьким. Немає одноманітності у вживанні термінів. «Семантичне поле – це сукупність семантичних одиниць, що мають фіксовану схожість в якомусь семантичному шарі і пов'язуються специфічними семантичними відносинами»¹¹.

Для сигніфікативного шару згадана схожість трактується як зв'язок з деяким (одним і тим самим) набором понять, для денотативного шару – як зв'язок з одним і тим самим набором об'єктів зовнішнього світу, для експресивного шару – як зв'язок з одним і тим самим набором умов мовленнєвого спілкування, для синтаксичного шару – як зв'язок з одним і тим самим набором синтаксичних відносин між частинами мовленнєвих відрізків. Таким чином, у кожному семантичному шарі є семантичні поля.

¹⁰ Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. Москва: Наука, 1993. С. 18.

¹¹ Анипкина Л.Н. Оценочное высказывание в прагматическом аспекте. *Филологические науки*. 2000. № 2. С. 58.

Може розглядатися об'єднання в семантичні поля і для архіюдиниць (наприклад, нерозчленовано для сигніфікативно-денотативних одиниць)»¹². СП є великою системно-структурною одиницею лексико-семантичної системи мови, воно об'єднує не тільки поодинокі мовні елементи (поодинокі лексеми, лексико-семантичні варіанти) на основі загальної інтегральної ознаки, а й різні лексичні парадигми різного рівня й обсягу, таким чином, кожна одиниця поля постає в ньому у всьому парадигматичному комплексі. СП, як і будь-яка інша система, в основі своїй структурне. Традиційно під структурою розуміється «відносно стійка єдність елементів, їхніх відносин і цілісності об'єкта; інваріантний аспект системи»¹³.

Застосування цього поняття дає можливість розчленувати мовний простір на гомогенні складові частини, кожна з яких складається з певної кількості тісно взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним одиниць. СП як особлива мовна система має складну мовну структуру. Структурний каркас поля утворюється сукупністю всіх парадигматичних угруповань. Парадигматичні відносини можуть носити найрізноманітніший характер і можуть бути представлені різноманітними класами лексичних одиниць, тотожних за тими чи іншими смисловими ознаками. Парадигматичні відносини відрізняються не однолінійністю, оскільки одне й те ж слово може одночасно входити в різні лексико-семантичні парадигми, тобто в різні ряди, слова в яких протиставлені один одному за якимись певними семантичними ознаками. Так, Ю.М. Караулов пише про необхідність розділити різні сфери словникового складу на семантичні поля (наприклад, поле «радість»), лексико-семантичні групи (наприклад, група слів зі значенням «зміна»), тематичні групи (наприклад, «найменування птахів»), синонімічні ряди (наприклад, ряд з інваріантним значенням «хоробрий»), ономазіологічні групи (наприклад, вираження поняття «час» іменниками в російській мові)¹⁴.

¹² Лексина С.В. Категория пёративности в русском и английском языках в аспекте лингвокультурологического сопоставления (на материале фразеологических единиц). Екатеринбург, 2015. С. 8.

¹³ Маркелова Т.В. Семантика и прагматика средств в выражении оценки в русском языке. *Филологические науки*. 2006. № 3. С. 68.

¹⁴ Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля. *Филологические науки*. 1982. № 1. С. 59.

Найважливішим складовим компонентом лексико-семантичного поля є лексико-семантичні групи слів. Можна припускати, що ділянки семантичних полів – це лексико-семантичні групи (ЛСГ), тобто семантичне поле – родове поняття відносно ЛСГ. Л.М. Васильєв вважає, що «терміном лексико-семантична група можна позначити будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою або хоча б одним загальним семантичним множитком»¹⁵.

Ця співвіднесеність ґрунтується на тому, що в значеннях слів, об'єднаних однією лексико-семантичною групою, є одна, загальна для всіх, семантична ознака, яка і пов'язує слова.

Дуже важливою характерною особливістю слів однієї групи є те, що диференціальні семи, що уточнюють категоріальну сему, виявляються в них однотипними, повторюваними. Категоріальна сема передбачає, «задає» не будь-які, а якісь певні аспекти свого уточнення. У рамках цих аспектів формуються типові диференціальні семи. У зв'язку з цим у кожній окремій ЛСГ набір диференціальних сем виявляється специфічним. Так, категоріальна сема «переміщення» у відповідних дієсловах уточнюється в таких аспектах: «напрямок», «засіб переміщення», «середовище переміщення», «учасники переміщення», «інтенсивність» і деякі інші. Наявність однотипних, повторюваних сем робить усі слова в межах групи пов'язаними певними опозиціями. Сукупність усіх опозиційних зв'язків формує внутрішню парадигматичну структуру таких груп». Структура має ієрархічний характер», тому що всі елементи групи – слова – привативно пов'язані з базовими, опорними словами¹⁶.

3. Лексико-семантичне поле «характеристика людини за її зовнішністю»

В основі номінацій слів даної групи лежать мотивувальні ознаки, пов'язані з різними естетичними уявленнями. Нижче наведено приклади таких лексем, які в тексті статті подаються мовою оригіналу (відповідно до лексикографічних першоджерел).

¹⁵ Васильєв Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 110.

¹⁶ Галуза О. Ю. Слова, характеризующие человека, в лексической системе говоров Прикамья // Народное слово Прикамья / сб.научн.ст. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2006. С. 147.

– *Гнусина*. О гнусавом человеке. *Гнусина-то худо говорит, едва слышно его – вот гнусиной и зовут*. О непослушном или вредном человеке. *Отец рассердится на нас и гнусиной называет. Да баба-то его – гнусина. Телята у ей все время голодные*¹⁷.

– *Замаза*. *Неряха. Робят-то шестеро, да сам шибко замаза, в избе черно*¹⁸.

– *Аблавухи* и *каплавухи* – о человеке с большими и некрасивыми ушами: *Чёрт ты аблавухи! Куды ты дивисся?*¹⁹.

– *Абразина* – человек с большим безобразным лицом: *Якое, мамачки мае, великае у его лицо – адным словам абразина*²⁰.

– *Андрыхлюпка* (преимущ. в городах) – неопрятная женщина; близкое по значению к слову *задрыпа*: *И што ему панаравилосьу ёй – такая андрыхлюпка!*²¹

– *Верэкиша* – полная, неуклюжая, неловкая, неповоротливая женщина или девушка²².

– *Грохва* – большая, полная женщина с медленной, плавной походкой: *Идеть ена грохва-грохвай, буццам паузеть, а не идеть*²³.

– *Дуля* – некрасивая, молчаливая женщина с одутловатым лицом: *Да куды там ёй! Дулена пратиуна*²⁴.

– *Задрыпа* – неаккуратный человек, в грязном, истрёпанном, замызганном костюме: *Екая ты задрыпа! Як тебе не стыдна*²⁵.

– *Кувалда* – грузная, неуклюжая женщина²⁶.

– *Кувёха* – (реже) толстая, небольшого роста, широкоплечая, с длинными руками женщина²⁷.

¹⁷ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А. А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

¹⁸ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А. А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

¹⁹ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г. В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

²⁰ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г. В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

²¹ Там само.

²² Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А. А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г. В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

– *Лабза* – некрасивая, круглолицая, с крупными чертами лица девушка²⁸.

– *Лахудра* – непричесанная, со всклокоченными волосами, небрежно одетая женщина или девушка: *Як табе не стыдна – адеесся як екая-небудь лахудра*²⁹.

– *Мегера* – худая, старая, некрасивая женщина³⁰.

– *Нечупазы* – неопрятный, неумытый, плохо одетый: *Иди памыйся, неупазы ты, дивицца на тебе тошна*³¹.

– *Хлюпа* – неопрятная женщина с запачканным («захлюпаным») подолом платья: *Чаго йта прыходила етая хлюпа?*³².

– *Сотунок* – толстый, неуклюжий³³.

– *Страмина* – неопрятный, грязный человек³⁴.

– *Страхил, страфил, страхилат* – человек непривлекательной внешности³⁵.

– *Трубица* – полная женщина³⁶.

– *Трупердый* – толстый, неповоротливый³⁷.

– *Филипок* – неуклюжий, косолапый³⁸.

– *Ховря* – неопрятный³⁹.

У лексико-семантическому полі даної групи не можна виділити однієї мотивувальної ознаки. Мотивувальна ознака – це ознака, що лежить в основі найменування, на базі якого створюється мотивована форма. Виділене в російських говорах Прикам'я дане лексико-семантичне поле називає людину за якими-небудь помітними зовнішніми характеристиками, найчастіше пов'язаними з надмірною вагою, неохайною манерою одягатися, неохайним одягом.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А. А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

³¹ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

³² Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

³³ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

4. Лексико-семантичне поле «характер і поведінка людини»

Дане лексико-семантичне поле називає людину за якими-небудь помітними внутрішніми, душевними якостями, за індивідуальними рисами, що домінують у характері людини. У психології характер визначається як «індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для даного суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах. Характер тісно пов'язаний з іншими сторонами особистості людини, зокрема з темпераментом, який визначає зовнішню форму вираження характеру, накладаючи своєрідний відбиток на ті чи інші його прояви»⁴⁰.

– *Недагрызак* – человек, который постоянно огрызается, грубо, сердито отвечает: *Недагрызак ты таки! Ты сказау ты хоть каму ласкавае слова.*

– *Неслух* – непослушный⁴¹.

– *Падла, падлина, падляка* – подлый человек, подлец: *Падла ты такая!*⁴²

– *Перибира* – привередник, человек, слишком разборчивый в пище, капризный: *Не, ён такая перэбира, што як сяде за стол, дак усё ему не смашна, усё не так!*⁴³

– *Перэваретень* – человек, неустойчивый в своих взглядах и поступках, легко переходящий то на ту, то на другую сторону: *Я табе казала, што эта перэваретень, ад его дабра николи не буде!*⁴⁴

– *Праява* – ловкач, пройдоха, выскочка: *Вот праява етакая! Што ён наделау!*

– *Сиволапы* – грубый, неуклюжий⁴⁵.

– *Тетерюк* – молчаливый, замкнутый человек: *Седить и ни чнетъ, як тетерюк еки!*⁴⁶

⁴⁰ Галуза О. Ю. Слова, характеризующие человека, в лексической системе говоров Прикамья // Народное слово Прикамья / сб.научн.ст. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2006. С. 146.

⁴¹ Словарь русских говоров Прикамья / О. Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г. В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

⁴⁵ Словарь русских говоров Прикамья / О. Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁴⁶ Там само.

– *Хабло* – (преимущ. в городской речи) невежа, грубый, невоспитанный человек: *Хабло ты такое – не умеешь держать себе у людях*¹⁹.

– *Халавей* – легкомысленный, непостоянный человек: *Халавей ты таки! Куды ветер, туды и ты*⁴⁷.

– *Осердной* – вспыльчивый.

– *Баба-прытыка* – о мужчине, который любит вмешиваться в чужие дела и разговоры, преимущественно женские⁴⁸.

– *Во, апать, етая баба-прытыка идеть; давай схаваемся, а то як уваяжыцца, дак нияк не адкараскаеся ад него*⁴⁹.

– *Биржачная* – распутная женщина, та, которая ездит на бирже; проститутка: *Ена ж биржачная, ти ты не знаеш этага? Каго ты выбрау*⁵⁰.

– *Бурмила* – рослый, глазастый человек-бездельник: *Гани ты этага бурмилу! Чаго ён зноу прышоу*⁵¹.

– *Вилеука* – изворотливая, лгунья: *Вилёука ты! Так стыдно делать!*

– *Еврейка* – о сердитом, раздражительном человеке⁵².

– *Егарма* – о грубом человеке. *Егарма!... Бабке доброго слова не скажет, Егарма, зубатить*⁵³.

– *Едуга* – человек, склонный издеваться над кем-л. *Он истельной едуга был, кровь из нас пил, гонял шибко*⁵⁴.

– *Разтетёха* – толстая, неповоротливая женщина: *Иш, сидить не расуница, разтетёха такая*⁵⁵.

⁴⁷ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

⁴⁸ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁴⁹ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁵² Там само.

⁵³ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г.В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

⁵⁴ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁵⁵ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г.В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

Слід зазначити, що серед рис характеру деякі виступають як основні, провідні, що задають загальну спрямованість розвитку всього комплексу його проявів. Як правило, пейоративи називають людину саме за її «основними, провідними» рисами, а не другорядними.

Також зазначено, що практично 85 відсотків подібної лексики становлять діалектизми і тільки 15 відсотків – загальноросійські слова.

5. Лексико-семантичне поле «динамічні характеристики людини і її соціальних проявів»

На особливу увагу, на наш погляд, заслуговують слова, що позначають прояв динамічної ознаки характеристики людських якостей. Це, як правило, дієслова, зафіксовані в таких значеннях.

- *Абазурить* – вести себя нескромно, шумно⁵⁶.
- *Аблапать* – испачкать что-л. грязными руками: *Не тронь! Ты кажную дулю хочыи аблапать, хто же тады ее возьме*⁵⁷.
- *Вилявить* – уклоняться от какого-либо дела.
- *Волочиться* – лежать в беспорядке, валяться.
- *Воскриситься* – прийти в ярость, злобно наброситься на кого-либо.
- *Вскруживать* – отчитывать, ругать.
- *Выбрасывать* – разглашать подробности семейной жизни.
- *Выбурить* – посмотреть недоверчиво, недружелюбно.
- *Выжиматься* – сильно ругаться матом.
- *Вызвезивать* – болтать, врать⁵⁸.
- *Высекаться* – привлекать внимание, выделять.
- *Гоповать* – заниматься мелким воровством. *Ходили еще гоповали малыymi.*
- *Гноить* – пьянствовать. *Они с мужем закроются в доме-то и днями гноят.*
- *Гравиться* – насмехаться, издеваться. *Тут старушка умерла. Обмывать было некому. Мужик её да ещё один, пьяные обмывали. Гравилсь над ней всяк.*

⁵⁶ Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г.В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

– *Грамасться* – плохо, нехотя работать. *Эти, вон, приезжие, на силосе всё грамаются, не хотят робить хорошо, никакого от них.*

– *Грязить* – делать пакости, хулиганить. *Школьники тут больно грязили – в окна церкви лёд бросали.*

– *Держать* – в синяках держать. Обижать; наносить побои. *Та тоже некорыстно жила. У е третий зеть всю в синяках держит, ходит едва.*

– *Заблюшничать* – предаться пьянству, кутежам; загулять. *Сноха-то заблюшничала с мужиками, так сын теперь один живет и детей воспитывает.*

– *Завертенишь* – 1. Ударить с силой. *Чуть че, как завертениш дак.* 2. Сильно выругаться. *Молчишь, молчишь, да как завертенишишь матюком.*

– *Заложить* – изрядно выпить спиртного. *Ешо бы сто грамм заложила, дак все бы рассказала⁵⁹.*

– *Навялицца* – навязаться, назойливо пристать к кому-н.: *Вот навялицца ена, дак хоть ты што – прыстаеть да й тольк.*

– *Обархотить* – оборвать в огороде что-либо (например, бобы, горох). *У меня в огороде всё обархотили.*

– *Обаять* – оклеветать, оговорить. *Обаяли его так, что из дому выйти не смел. Обаяли её на усё село.*

– *Обворить* – обвинить в воровстве. *Вёснуь пятерых обворили, а потом оказалось – здря.*

– *Обдуться* – слишком много выпить чего-либо. *Александро обдулся браги-то, дак дурут теперь. Обдулся так, что ажно живот заболел.*

– *Оборозхвостить* – обокрасть⁶⁰.

– *Обортенеть* – умереть⁶¹.

– *Обрыбиться* – просчитаться, ошибиться.

– *Опалыснуть* – ударить.

– *Отмерецить* – отомстить.

– *Охвоить* – ударить, стукнуть⁶².

⁵⁹ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁶⁰ Словарь пермских говоров в 3-х т. / Под ред. Г. В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

⁶¹ Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск, Фолио, 2007. 544 с.

⁶² Словарь говоров русского Севера в 4-х т. / Под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Визначаючи пейоративи як лексичні одиниці зі значенням несхвалення, зневажливості, презирливості, знехтування, що виражають критику, осуд, несхвалення представникам соціуму, чия поведінка, вчинки або особистісні якості висловлюють явне відхилення від моральних, соціальних і етичних норм, прийнятих у даному суспільстві. Відхилення також можуть проявлятися в девіантній поведінці, яка порушує суспільний спокій і суспільні правила, прийняті в даному суспільстві, що може нанести етичну, моральну або фізичну шкоду представникам даного соціуму.

Грунтуючись на вищесказаному, можна вважати правомірним і визначати й розглядати пейоративність як лінгвістичну категорію, яка доповнює соціологічний складник, що проявляється в ознаці пейоративності, а саме у визначенні центру категорії пейоративності як максимального відхилення від морально-етичних норм або від норм соціальної поведінки. Дане відхилення можна визначити як антинорму, називаючи її центром категорії пейоративності.

Лексико-семантичне поле як особлива системоутворююча одиниця володіє складною і досить своєрідною структурою, складові елементи якої пов'язані між собою парадигматичними відносинами. Аналізоване лексичне поле локальності багатомірне, об'ємне. В основі організації лексико-семантичного поля лежать упорядковані класи, лексичні парадигми різного типу, які структурують семантичне поле за вертикаллю і горизонталлю. Ядро лексичного поля як його семантичну домінують утворює лексична одиниця, що виражає загальне інваріантне значення. Однією з основних властивостей структури лексико-семантичного поля є її цілісність, яка забезпечується відносинами, що передбачають входження менш складних одиниць у більш складні. Центром поля локальності є багатозначне слово «місце». У семантичній структурі цього узагальнюючого слова позначається весь спектр обсягу поняття місця.

Під час аналізу лексико-семантичного простору пейоративних лексем були виділені основні лексико-семантичні поля, що характеризують зовнішність людини, поведінку і характер, а також динамічні характеристики людини та її соціальних проявів. Описувані ЛСП називають людину за якими-небудь помітними зовнішніми характеристиками, найчастіше пов'язаними з

надмірною вагою, неохайною манерою одягатися, неохайним одягом. Слід відзначити також, що «серед рис характеру деякі виступають як основні, провідні, що задають загальну спрямованість розвитку всього комплексу його проявів». Як правило, пейоративи називають людину саме за її «основними, провідними» рисами, а не другорядними. Більшість проаналізованих пейоративів відносяться до власне діалектних слів (85% від загальної кількості) і тільки 15% – до загальноросійських слів, що відображає самотність подібної лексики в говорах Прикам'я.

АНОТАЦІЯ

Актуальність даного дослідження пов'язана з недостатньою вивченістю діалектної лексики, що має оцінювальний компонент на різних територіях її побутування і фіксації. На матеріалі словників російських говірок була проведена вибірка пейоративних лексем, описана їхня семантична структура, виявлені та описані основні лексико-семантичні поля, що мають ядерну пейоративну конотацію в російських говорах Прикам'я. У статті охарактеризовано специфіку категорії оцінки в лінгвістичному ландшафті російського діалектного мовлення. Використовуючи спеціальну лінгвістичну методологію, в тому числі описовий метод і метод компонентного аналізу, було визначено корпус лексем, які характеризуються негативними конотаціями і зафіксовані в лексикографії російських говірок Прикам'я, описано лексико-семантичні характеристики пейоративних лексем у діалектному словнику російських говірок Прикам'я, здійснено квантитативний аналіз пейоративної лексики в дослідженому лексикографічному просторі.

Результати проведеного дослідження переконливо продемонстрували особливий статус подібної лексики в діалектному мовленні жителів Прикам'я, типові риси, які відрізняють дані лексеми в територіальних варіантах російської мови від подібних аналогів у літературній мові та інших формах існування. Результати можуть використовуватися у складанні ідеографічних словників російських говірок.

Література

1. Анипкина Л.Н. Оценочное высказывание в прагматическом аспекте. *Филологические науки*. 2000. № 2. С. 58–66.

2. Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2-х т. Лексическая семантика. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1992. 472 с.
3. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. Проблемы структурной лингвистики. Москва : Наука, 1982. 339 с.
4. Архипова Н.Г. Представления о болезни в народной языковой культуре (на материале уральских говоров и фольклора). *Народное слово Прикамья* : сб. научн. статей. Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2004. С. 68–76.
5. Вайсгербер Й.Л. 1993 Родной язык и формирование духа. Москва : Наука, 1993. 145 с.
6. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1981. № 5. С. 105–113.
7. Волф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 1985. 228 с.
8. Галуза О.Ю. Слова, характеризующие человека, в лексической системе говоров Прикамья. *Народное слово Прикамья* : сб. научн. ст. Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2006. С. 141–152.
9. Девкин В.Д. Этическая и персональная характеристика разговорной речи: вопросы строя немецкой речи. Владимир : Перспектива, 1996. 125 с.
10. Иванцова Е.В. Феномен диалектной языковой личности : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.02. Томск, 2008. 40 с.
11. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля. *Филологические науки*. 1982. № 1. С. 57–68.
12. Лексина С.В. Категория пёративности в русском и английском языках в аспекте лингвокультурологического сопоставления (на материале фразеологических единиц). Екатеринбург, 2015. 45 с.
13. Маркелова Т.В. Семантика и прагматика средств в выражении оценки в русском языке. *Филологические науки*. 2006. № 3. С. 67–79.
14. Сергеева Л.А. Проблемы оценочной семантики. Москва : Изд-во МГОУ, 2005. 140 с.
15. Скворцова Е.В. Лексико-семантические аспекты асимметрии положительной и отрицательной зон оценки (на материале русского и английского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.13 Орел, 2012. 20 с.
16. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. Москва : Флинта: Наука, 2003. 696 с.

17. Словарь говоров русского Севера : в 4-х т. / под ред. А.А. Матвеева. Екатеринбург : Издательство УФУ, 2001. 815 с.

18. Словарь пермских говоров : в 3-х т. / под ред. Г.В. Бажутина. Пермь : Издательство «Книжный мир», 2000. 754 с.

19. Словарь русских говоров Прикамья / О.Ю. Галуза и др. Благовещенск : Фолио, 2007. 544 с.

Information about the authors:

Matsehora Ivan Leonidovich,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

Kurylova Yulia Romanivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine